

Om Orla Lehmanns Del i Udkastet til Junigrundloven.

AF

JENS MØLLER.

»Hvis Junigrundloven faldt ind under Litteraturen, saa vilde dens Materialer være blevet vendt og ransaget, og vi vilde have faaet alle Kladderne og Forarbejderne kritisk undersøgte. Nu er det bare en Forfatning, og derfor skjuler Sporene af de enkelte Hænder sig i Mørket.« Det er Erik Henrichsen, der i »Mændene fra 48« gør denne lidt bitre Bemærkning paa Grundlovsfædrenes Vegne, og han fortsætter: »Hvor tillokkende vilde det saaledes ikke være at vide, hvem der er Mester for det kærnefulde, fyndige, klangfulde, næsten ordsprogsformede Sprog, hvori Junigrundloven er skrevet. Korte Hovedsætninger, klingende som Løsener, sammentrængte som Befalinger, der vækker Disciplin!« Naar man tænker paa, hvilken Glans der har ligget over Junigrundloven, selv om den ikke, som 17. Maj-Grundloven i Norge, blev Folkets »Øjesten« og fik »Rang næst efter Bibelen«¹, maa det ogsaa forekomme mærkeligt, at det forberedende Arbejde før Udkastets Fremsættelse for Rigsforsamlingen aldrig har fristet til en samlet Undersøgelse — for deri havde Erik Henrichsen ikke Ret, at Sporene af de enkelte Hænder skjuler sig i Mørket. Monrads »Materiale til en Forfatning« findes i Rigsarkivet, og Lehmanns Udkast og Noter har i et halvhundrede Aar ligget i Det kongelige Bibliotek; og selv om man ikke altid med Sikkerhed kan udpege Ophavsmanden til et Forslag eller en Rettelse, vil en Sammenligning af de forskellige Udkast ikke

¹ J. E. Sars i Norges Historie VI 1. 44.

blot give god Besked om, hvorledes de enkelte Bestemmelser er omdannet og har faaet deres endelige Form, men ogsaa kunne lede paa Sporet af den, hvis Tanke ved Forslag og Ændringsforslag er ført i Pennen.

Monrad og Lehmann — det er, som N. Neergaard lejlighedsvis har sagt¹, Grundlovsudkastets Hovedforfattere². Naar A. D. Jørgensen nævner Monrad som den, der »skulde drage de første og afgørende Linier«, og hvis »Tanker blev de afgørende ved det hele Lovgivningsværk«³, stemmer dette vel godt med, at Lehmann selv kalder Monrad »Grundlovens væsentligste Forfatter«⁴ og i et Brev til Tscherning siger, at »det fremfor noget Menneske — ogsaa fremfor Dem — er Monrad, hvem den ægte demokratiske Surdejg i vor Forfatning skyldes«⁵. Men i A. D. Jørgensens Fremstilling af Grundlovsudkastets Tilblivelseshistorie bliver Lehmann helt borte, skønt det »efter Ytringer, som Lehmann selv har brugt, er . . . afgjort, at han har udøvet en meget gennemgaaende Kritik med Hensyn til hint første Udkast, ligesom han har havt en betydelig Indflydelse paa dets [o: Grundlovsudkastets] endelige Affattelse«⁶. Dr. P. Munch har i sin Redegørelse for Monrads Grundlovsudkast⁷ givet

¹ Under Junigrundloven I 406.

² Et lignende Udtryk bruger C. G. Holck: Den danske Statsforfatningsret 24 n. »Dette Udkast, der i det Væsentlige var forfattet af Monrad og Lehmann«.

³ Danmarks Riges Historie VI 426.

⁴ Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer 180—81.

⁵ Ibid. 149.

⁶ C. E. Reinhardt: Orla Lehmann og hans Samtid 173; jfr. figd. Udtalelse af Lehmann i Brev til Tscherning af 25/8 1849: »Men hvad gør man i København. Er man saa grænseløs utaknemmelig rent at have glemt min Tilværelse, og det i det Øjeblik, da baade den Grundlov og den Politik, hvori jeg har ikke ringe Del, er befundne den rette.« (Jul. Clausen: Anf. V. 131). — Overensstemmende hermed udtaler Bille i sin Lehmann-Biografi i Biogr. Lex. X 177: »Paa den endelige Skikkelse, hvori Grundlovsudkastet fremtraadte, havde han væsentlig Indflydelse, og man gjenkjender ham i dets klare, smukke Sprog.«

⁷ Historisk Tidsskrift 8. R. IV Tillægshfte.

Lehmann nogen Oprejsning; han nævner forskellige Tilføjelser, som »der er Grund til at tro . . . væsentlig skyldes O. Lehmann, der næst Monrad var Initiativets og Ideernes Mand under Martsministeriets Forhandlinger om den nye Tids Lovgivning«. Paa den anden Side er her jo kun udtalt en Formodning, og denne har i hvert Fald ikke kunnet hindre, at Lehmann i den nye Fremstilling af Det danske Folks Historie er unævnt i Afsnittet om Grundloven. Et Forsøg paa ved Hjælp af de opbevarede Udkast at vise, hvori Lehmanns fremragende Betydning ved Grundlovsudkastets Udarbejdelse egentlig ligger, turde da maaske nu være paa sin Plads, saa meget mere som der i populærvidenskabelige Skrifter kan spores en Tilbøjelighed til simpelthen at gøre Monrad til: Grundlovsudkastets Forfatter¹.

Blandt Orla Lehmanns Grundlovs-Papirer i Det kongelige Bibliotek findes for det første et Dokument med Overskriften »Oversigt over de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enigt med Hensyn til en Forfatningslov« (i det følgende betegnet: St.-U.). Dette er i det væsentlige en Afskrift af Monrads Udkast med de deri foretagne Rettelser; enkelte Steder, hvor en Rettelse blot har været antydet, er den udført i Afskriften, og hist og her er der foretaget redaktionelle Smaaforandringer². Det halve af hver

¹ Se saaledes Erik Henriksen »Mændene fra 48« S. 30 og S. 80 og navnlig samme Forfatters Artikel »5. Juni-Grundloven og dens Forfatter« i »Gennem Femten Hundrede Aar«, Kbh. 1912, S. 123 og S. 125—26.

² Blandt de Bestemmelser i Monrads Udkast, som han ved Overstregning eller paa anden Maade har vist skulde udelades, og som ikke genfindes i St.-U., er følgende: § 15 a, hvorefter Kongen ikke kan give foreløbige Love, § 15 b om, at Loves autentiske Fortolkning sker ved Lov, og 16 a, 1ste Stk., om, at Kongen ikke kan suspendere nogen Lov. Endvidere Tilføjelsen i § 39 »Det første Kammer kan kun forkaste eller antage Budgettet (?), § 48, der paabyder særskilt Afstemning over hver Artikel i et Lovforslag, § 54 b om, at enhver Dom og Kendelse, der ikke afsiges af edsvorne, skal være ledsaget af de Grunde, hvorpaa den støtter sig, § 57 om Valg af Rigsretten i hvert foreliggende Tilfælde, § 59 b om Ret til uden foregaaende Tilladelse at sagsøge Embedsmænd for deres Embedshandlinger (herom nærmere ndfr.), § 60, hvorefter »Ingen kan

Side danner en Margin, hvor Lehmann har gjort mange Notater om Tilføjelser, Udeladelser og Ændringer. Tilsvarende Bemærkninger — dels i samme Form, dels mere skizzemæssige, til Dels noget afvigende i Indholdet — findes for de første Afsnits Vedkommende paa et løst Blad, hvor ogsaa Paragraffølgen er forandret; paa et andet løst Blad er de »almindelige Bestemmelser« grupperet, og her er desuden Forslag til nye eller ændrede Bestemmelser om Trykkefrihed, Adel, Titel og Rang, offentlig Retspleje, motiverede Retskendelser, Øvrighedsbefalingers Gyldighed m. m. Men dette er kun Begyndelsen. Samlingen indeholder tillige et første udarbejdet Udkast med »Almindelige Bestemmelser« og tre fuldstændige Grundlovsudkast, alle skrevne og rettede med Lehmanns Haand (i det følgende efter den sandsynlige Tidsfølge betegnede som: L I, L II og L III); fremdeles en Liste, der øjensynlig viser, hvilke Spørgsmaal der har været drøftet i det sidste Statsraadmøde¹, før Udkastet gik i Trykken, og endelig det trykte Udkast¹, gennemtrukket med

dømmes uden efter Lov eller straffes uden efter Dom«, og en Tilføjelse til § 61 om det Ansvar, Arrestforvarere paadrager sig ved at lade »nogen hensidde i Arresten længere end 24 Timer uden at faae nogen Fængslings-Kjendelse«. § 78 om Adel, Rang og Ordener er stærkt beskaaret. Endelig er overstreget to Tilføjelser under Udkastet, hvoraf den ene gaar ud paa, at ingen paa Grund af Stand, Arveret eller Ejendom kan deltage i den udøvende Myndighed, den anden udtaler, at »De til Kirke og Undervisningsvæsenet henlagte Indtægter kunne kun anvendes til Kirke eller Undervisningsvæsen«, og at offentlige Stiftelsers Indtægter skal anvendes efter de for hver Stiftelse gældende Bestemmelser.

¹ De Tilføjelser, som denne Drøftelse har givet Anledning til, er indføjet i L III, saaledes Tilføjelsen i § 9 om, at der skal kvalificeret Flertal til at fastslaa Nødvendigheden af Udnævnelse af en Regent, i § 12, hvor der er taget Hensyn til Thronfølgerens Fraværelse ved Kongens Død, i § 15 om Civillisten for Frederik den Syvende og i § 16 om Ret til ifølge bestaaende Kontrakt at nyde Apanager udenfor Landet. Ogsaa sidste Punktum i § 23, hvorved der skabes Mulighed for kun at holde Rigsdagssamling hvert andet Aar, er kommet ind ved denne Lejlighed; ligeledes Ordene »uden Thingets Samtykke« i § 38, 2det Stk., hvorved der gives Adgang til, naar Tinget samtykker deri, at drage et

hvide Blade (Tr. U.), hvor Lehmann har nedskrevet en Række Forslag, som han vel har ment man kunde komme tilbage til under Sagens Gang gennem Rigsforsamlingen. Hertil kommer saa 3 Forslag til Lov om Indfødsretten, 2 Udkast til Valgloven og en »Foreløbig Lov om Rigsretten« — alle tre Love nævnt i en Fortegnelse over »Organiske Love¹, som tilligemed Grundloven udgjøre Danmarks offentlige Ret«, og blandt de 4 af disse, der bør forelægges »strax med Forfatningen«. — Linien gennem de tre fuldstændige Grundlovsudkast er i det hele lige og let at følge; gennem Størstedelen af Bestemmelserne i de to sidste Afsnit snor den sig dog noget bugtet frem: fra L II tilbage til L I og derfra til L III.

Udgangspunktet for Lehmanns Deltagelse i Grundlovsarbejdet er altsaa Oversigten over de Hovedpunkter, man er blevet enig om i Statsraadet ved Drøftelsen af Monrads Udkast; det er den Baggrund, mod hvilken Lehmanns Arbejde maa ses og bedømmes. Vi maa da først dvæle lidt ved denne Baggrund.

I en Meddelelse i Videnskabernes Selskab 5. April 1895²

Medlem til Ansvar for Ytringer paa Rigsdagen. Derimod er de vigtigste af de vedtagne Udeladelser (§ 62 om Domstolenes Indretning, Indførelse af Edsvorneretter og Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen og § 79, sidste Pkt., »Titler kunne for Fremtiden ei gives«) ikke angivet i L III. Heri ligger den væsentligste Forskel mellem dette Udkast og det trykte; i øvrigt afviger de kun fra hinanden ved, at et enkelt Ord hist og her er forandret af redaktionelle Hensyn, og at Tr. U. indfører Begrebet »uberygtet« i §§ 31 og 32 i Stedet for L III's: ikke »dømt for nogen i den offentlige Mening vanærende Handling«.

¹ De øvrige angaar: Landets Territorial-Inddeling m. H. t. Forvaltning, Retspleje, Kirke, Væbningsvæsen, den kommunale Repræsentation og Rigsdagsvalgene — Statsraadet og Ministeriernes Indretning — Ministeransvarligheden — Forvaltningens Indretning — Pensionsvæsenet — Domstolenes Indretning — Kommunalvæsenet — Væbningsvæsenet — Landbolovene — Kirkeforfatningen — Trykkefriheden, Forenings- og Forsamlingsfriheden.

² Forhandlingerne om Forfatningsspørgsmaalet i det danske Monarkis Lande 1814 til 1848.

har A. D. Jørgensen oplyst, at Valgloven til den grundlovgivende Rigsforsamling i Princippet blev vedtaget i to Statsraadsmøder 3. og 5. April 1848, og at det blev overdraget Bardenfleth, Hvidt og Monrad i det enkelte at udarbejde den Valglov, som skulde forelægges Stænderne¹. Denne Viden har A. D. Jørgensen fra Kriegers Dagbøger². Han tilføjer, maaske ogsaa med Krieger som Kilde: »Senere overdroges det ligeledes til dem at skrive et Grundlovsudkast«³. Samme Oplysning har Reinhardt⁴. Men begge udtaler ogsaa den Opfattelse, at Monrad maa betragtes som den egentlige Forfatter af det første Udkast, og en Undersøgelse af Manuskriptet peger i samme Retning: Monrad har sat Paragrafferne op, de fleste af dem er enten slet ikke eller dog kun lidet ændrede, og af de Rettelser, der er foretaget, skyldes nogle ham selv, medens andre sikkert først er kommet til, efter at Forhandlingen i Statsraadet var begyndt, og i hvert Fald for en Del tyder paa Lehmanns

¹ Lehmann deltog ikke i de nævnte Statsraadsmøder; han var allerede 26. Marts rejst til Berlin. Derfra gik Rejsen til Brüssel og London, hvorfra han vendte hjem 26. April. Fra 29. April til 17. Maj var han overordentlig kongelig Kommissær i Jylland.

² I 23—27, navnlig 26 nederst.

³ Naar Krieger i Gengivelsen af Statsraadsforhandlingen 22. Marts — Martsministeriets første Dag — skriver [Dagbøger I 12]: »Forfatningsudkastet blev overgivet Bardenfleth, som skulde referere det i Statsraadet, hvorefter en Commission kunde nedsættes af nogle faa Medlemmer«, gaar jeg ud fra, at der hermed er sigtet til det af P. G. Bang, Karl Moltke og Ørsted udarbejdede Forfatningsudkast fra Februar—Marts 1848 (findes — paa tysk — i Rigsarkivet). A. D. Jørgensen udtaler i nysnævnte Meddelelse, at der i Rigsforsamlingens Udvalg ikke blev taget mindste Hensyn dertil. »Og dog repræsenterer det Summen af de Overvejelser og Erfaringer, som Landets mest indsigtfulde Mænd i en hel Menneskealder havde syslet med for at grundlægge et nyt og tidssvarende Regeringssystem, en forfatningsmæssig Statsordning for det danske Monarki.« Heller ikke i Ministeriet er der, saa vidt jeg kan skønne, senere taget Hensyn til dette Udkast, som dog, skulde man synes, paa flere Punkter maatte kunne have været til Nytte.

⁴ Anf. V. 173; se nærmere i nærværende Afhandling 483 Note 2.

Paavirkning¹. Hvis man nu antog, at de tre Ministre havde faaet det Hverv at *udforme* et Forfatningsudkast, vilde det have været mærkeligt, om Hvidts og navnlig Bardenfleths Medvirken ikke havde sat tydeligere Spor; deres Tilbageholdenhed — og da særlig Bardenfleths — bliver i alt Fald mere forklarlig, naar man gaar ud fra, at Opgaven har været den mere begrænsede: at optrække Hovedlinierne i en Forfatning, at tilvejebringe et Grundlag for Statsraadets Drøftelse af Principperne². Og at dette virkelig har været Tilfældet, synes meget at tyde paa.

Man skal maaske ikke hage sig for fast ved, at Monrad selv kalder sit Udkast »Materiale til en Forfatning«, skønt dette Navn i sin Beskedenhed rimer godt nok med den Overskrift, Udkastet fik, da det første Gang var gaaet igennem Statsraadets Sigte, nemlig »Oversigt over de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enigt med Hensyn til en Forfatningslov« — i begge Tilfælde er der kun Tale om et Grundrids. Vigtigere er det under alle Omstændigheder, at Indholdet, Lovteksten i mangt og meget har Skizzens Præg. Tydeligst træder dette frem i Afsnittet om Kam-

¹ Jeg tænker her særlig paa Blyantstilføjelserne ved § 33 om Landets Inddeling, hvor de benyttede Udtryk, Tanken om en Stiftsdeling i Stedet for Amtsdeling og selve de nævnte Stifter, utvivlsomt maa sættes i Forbindelse med den S. 482—483 omtalte Skrivelse fra Lehmann til Konseilspræsidenten af 9. Juni 48, hvor han slaar til Lyd for Stiftsdelingen. Som nedenfor udviklet anser jeg det ogsaa for muligt, at der paa flere andre Punkter kan føres Traade fra nævnte Skrivelse til Monrads Udkast. Endelig gætter jeg paa, at forskellige Blyantsrettelser, der formentlig i hvert Fald skyldes en Jurist, efter deres Form at dømme hidrører fra Lehmann; saaledes Ændringen i § 14 »Kongen bekjendtgjør Loven« til: »Kongen befaler Lovenes Bekjendtgjørelse« og Indskuddet i § 17 mellem »Ministrene kan han kun benaade« og »med Kamrenes Samtykke«: »for de dem af Rigsretten idømte Straffe«.

² Overensstemmende hermed Udtrykket i Dr. P. Munchs foran citerede Afhandling, 172: »Monrads Udkast har formentlig dannet Grundlaget under den første Drøftelse i Statsraadet, medens man efter denne Forhandling i et nyt Udkast har samlet de Hovedpunkter, man siden gik ud fra under den nærmere Udformning af Forslaget.«

rene. Bestemmelsen om Medlemstallet (§ 35 b) lyder f. Eks. saaledes: »Medlemmerne i det 2. Kam. er lige saa stort som i Forfatningsforsamlingen¹, med Fradrag af de kongevalgte og med Tillæg af Medlemmerne for Island og Færøerne. — Antallet af Medlemmerne i det 1ste K. er $\frac{1}{3}$ af Medlemmerne i det 2det. Forandringer efter Folkemængden skeer hvert tiende² Aar ved Lov.« Og Betingelserne for Valgret og Valgbarhed er samlede i følgende Paragraf (§ 33): »Om Valgret og Valgbarhed, der er ens for begge Kamre, gjælde de samme Betingelser, som ere vedtagne for Forfatningsforsamling[en]. — For at være valgbar til 1. Kammer udfordres 40 Aar³ samt fast Bopæl i det Amt, hvorfor man vælges.« Jeg nævner som et tredje Eksempel et Uddrag af § 36 om Valgmaaden: »Valgene til det andet Kammer foregaae paa samme Maade som til Forfatnings-Forsamling[en]. Til det første Kammer foregaae de derimod Amtsviis. Kjøbenhavn er ogsaa i denne Henseende eet Valgdistrikt. — I Forhold til Folkemængden faaer altsaa ethvert Amt at vælge et vist Antal Deputerede. — . . . For at være gyldigt valgt udfordres absolut Majoritet af de mødende Vælgere. Omvalg finder Sted for dem, der ikke have faaet absolut Majoritet mellem det dobbelte Antal af dem, der have faaet de fleste Stemmer. Skal et Amt vælge 3 og kun 1 har faaet absolut Majoritet, saa skeer Omvalget mellem de 4, der efter ham have faaet de fleste Stemmer . . .«. Og gaar man til Bestemmelser, hvor Monrad holder sig nærmere ved den fremmede Kilde, er det ofte paafaldende, hvor direkte han fører dem over, og hvor liden Vægt han ved Nedskrivningen lægger paa at undgaa, at Kilden slaar igennem, selv om man paa den anden Side nok kan se, at Formen ikke er ham ligegyldig⁴. Den allerførste Bestemmelse: »Regjerings-

¹ d. v. s. Rigsforsamlingen.

² Rettet med Blyant til: »tolvte«.

³ Rettet med Blyant til: »Aars Alder«.

⁴ En tydelig redaktionel Forandring findes f. Eks. i § 4, hvor M. først i Overensstemmelse med den belgiske Forfatnings § 26 vil skrive,

formen i den danske Stat er indskrænket og arvelig monarkisk« er en Afskrift af 2det Punktum i den norske Grundlovs § 1 (»Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig monarkisk«). — I Afsnittet om Domstolene er § 59 a: »Ingen kan mod sin Villie drages fra sit rette Værnething« ordret enslydende med Vedels og Brandis' Oversættelse¹ af § 8 i den belgiske Forfatning. — § 59 b: »Der behøves ingen foregaaende Tilladelse til at sagsøge offentlige Embedsmænd i Anledning af deres Embedshandlinger. Dog iagttages de særegne Bestemmelser om Ministrene« afviger i denne sin første Form kun deri fra § 24 i samme Oversættelse, at Kilden har »sætte under Tiltale« for »sagsøge«² og »for« i Stedet for »i Anledning af«. — § 60: »Ingen kan dømmes uden efter Lov eller straffes uden efter Dom« er taget fra den norske Grundlovs § 96, 1ste Pkt., der er ordret enslydende. — I § 61 lyder 1ste og 3die Punktum: »Ingen kan fængsles uden efter en Dommers [af Grunde ledsagede]³ Kjendelse. Den fængslede gjøres bekjendt med Fængslings-Kjendelsen senest 24 Timer efter hans Fængsling.« Ogsaa her er der umiskendelig Forbindelse med Kilden, idet den belgiske Forfatnings § 7, 3die Stk., lyder: »Ingen kan fængsles uden efter en af Dommeren udstædt, med Grunde forsynet Kjendelse; denne maa forkyndes ved Arrestationen eller i det seneste 24 Timer efter.« — Og gaar man forbi de til § 61 hørende §§ 62 og 63 over i 5te Afsnit, er den første Bestemmelse i § 64 »Ingen Lov kan gives tilbagevirkende Kraft« kun deri forskellig fra den norske Grundlovs § 97,

at den lovgivende Magt »udøves af« Kongen og Kamrene i Forening, derpaa retter »ud . . .« til: »besiddes af« og endelig erstatter disse Ord med »er hos« — det Udtryk, som han ved Affattelsen af § 5 om den udøvende Magt har fundet i den norske Grundlovs § 3 (»Den udøvende Magt er hos Kongen«).

¹ Udvalg af forskjellige constitutionelle Forfatninger. Kbh. 1848. — Ligesom Dr. Munch antager jeg, at Monrad har haft denne Samling ved Haanden, da han skrev sit Udkast.

² Det franske Udtryk er: *exercer des poursuites*.

³ De indklammede Ord er overstregede.

at »kan« har erstattet »maa«, medens den senere stedfundne Tilføjelse, der forbyder autentisk Lovfortolkning, vel næppe skyldes Monrads Initiativ, da han i § 15 b: »Loves autentiske Fortolkning skeer ved Lov« netop har villet give Lovgivningsmagten samme Tilladelse dertil, som hjemles i den belgiske Forfatnings § 28 (»Kun den lovgivende Magt kan autentisk fortolke Lovene«). — Udkastets § 65 »Husundersøgelse kan kun finde Sted i de af Loven nævnte bestemte Tilfælde og paa den Maade, Loven foreskriver« ligger ogsaa meget nær op ad den belgiske § 10, 2det Pkt. »En Husundersøgelse kan kun finde Sted i de Tilfælde, som Loven nævner, og under de Former, den foreskriver«. — Hertil kommer saa yderligere, at Udtryksmaaden adskillige Steder er saa kejtet, at man maa gaa ud fra, at Affattelsen kun er tænkt som rent foreløbig. Jeg nævner i Flæng nogle faa Eksempler: § 16 b: »Kongen og ethvert af Kamrene ere lige berettigede til at sætte et Lovforslag i Bevægelse og vedtage det for sit Vedkommende«, 1ste Pkt. i § 22: »Intet Kammers Sammenkomst kan finde Sted uden det andets«, Begyndelsen i §§ 71 og 74: »Pressefrihed finder Sted¹«, »Samvittighedsfrihed² finder Sted«, og Slutningen af § 75: »anvende det til den Kommunes Skolevæsen, hvor han opholder sig«.

Den Opfattelse, at vi her staar overfor et kun løseligt bearbejdet »Materiale til en Forfatning«, finder jeg ogsaa udtalt — om end indirekte — af selve Junigrundlovens Hovedordfører, A. F. Krieger. I den Gengivelse af Monrads Udkast, som Krieger har meddelt i sin Dagbog³ — hvor Formen dog ellers skulde synes at kræve det mindst mulige Hensyn — pynter han nemlig adskillige Steder paa Udkastet, retter Stil og kommer med forklarende Tilføjelser. Jeg nævner blot et Par Eksempler: Begyndelsen af den

¹ Jfr. den norske Grundlovs § 100, 1ste Pkt.: »Trykkefrihed bør finde Sted«.

² Rettet til »Religionsfrihed«.

³ I 95—105.

foran citerede § 35 b retter Krieger til »Medlemmerne af det andet Kammer ere i lige saa stort *Antal* som i Forfatningsforsamlingen«, og i sidste Punktum indskyder han efter »Forandringer« Ordene »i 2det Kammer«. Mellem Begyndelsesordene i § 26 »Er Thronfølgeren« og Ordet »umyndig« indføjer han: »ved Kongens Død«, og foran »Formynderskabet« indsætter han: »anordne«, medens han af Slutningsbestemmelsen ». . . bestaae af een eller flere Personer« fjerner det sidste Ord¹.

¹ At den her omtalte Gengivelse, der af Udgiverne betegnes som »et Uddrag af det oprindelige — af D. G. Monrad forfattede — Udkast til en Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig«, er en Udskrift af Monrads Manuskript i Rigsarkivet, støtter jeg paa flgd. Omstændigheder (Udhævelserne af mig):

Kriegers Dagbogsoptegnelse, hvormed Gengivelsen indledes, er dateret 11. Februar 1849. Den lyder: »Jeg har idag læst det *oprindelige Udkast* til en Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig.«

I 1883 har *Krieger foræret* A. D. Jørgensen Monrads »Materiale til en Forfatning«.

A. D. Jørgensen har oplyst, at Krieger var kommet i Besiddelse heraf »under Grundlovsforhandlingerne« (det S. 451, Note 2 nævnte Skrift). Hans Paaskrift paa Manuskriptets Omslag indeholder en Henviſning til »Dagbog 1849«, og den lyder: »Monrads *første* (egenhændige) *udkast* til grundloven (Materiale til en forfatning)«. — —

A. D. Jørgensen har paa Omslaget tilføjet: »(med senere forandringer)«, og efter det S. 449 udviklede har Udkastet med de deri foretagne Rettelser ved Afskriften faaet Stempel som »de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enigt«, jfr. ogsaa S. 453, Note 1. Naar Monrads Udkast da saaledes nu bærer Mærke af Statsraadets Behandling og maaske ogsaa af anden Paavirkning, bliver Spørgsmaalet, om »det oprindelige« Udkast kan rekonstrueres. Det maatte vel nok være muligt at foretage en tilnærmelsesvis rigtig Rekonstruktion, men denne vilde da paa adskillige Punkter afvige fra Kriegers Gengivelse — rent bortset fra hans »Pynt«. Krieger har nok genindsat det meste af, hvad der ved fremmed Indflydelse er slettet i Monrads Udkast, skønt ingenlunde alt — navnlig ikke i Afsnit 4 —, men naar han har staaet overfor det vanskeligere Spørgsmaal at afgøre, hvilke af de foretagne Tilføjelser og Ændringer der er »oprindelige«, er han tilsyneladende gaaet ret vilkaarligt frem (f. Eks. ved Affattelsen af § 12 og § 66 b). En stor Del af de »senere Forandringer« er i hvert Fald taget med. Herved fremkommer saadanne Modsigelser, som at det i (den overstregede) § 15 b [Kr.^s § 15 a, 2. Pkt.] hedder, at »Loves

Monrad har da efter min Mening villet samle det Stof, hvoraf Forfatningen skulde formes. Han har dog naturligvis ikke leveret dette ganske raat, men har ordnet Bestemmelserne og formet dem i Grundtræk. Ledelsen af Affilingsarbejdet har han derimod overladt til Lehmann¹. Det falder under denne Forudsætning ganske naturligt, at det ene Udkast efter det andet gror frem under Lehmanns Haand, medens Lehmanns Iver ellers nok kunde synes noget paa-trængende og saarende for Forfatteren af det første Udkast, særlig naar denne Mand var D. G. Monrad². Thi at Leh-

authentiske Fortolkning skeer ved Lov«, medens det i (en Tilføjelse til) § 64 bestemmes, at »Ingen Lov kan . . . fortolkes autentisk«, og at § 6, 2det Pkt. (overstreget), erklærer, at »Den dømmende Magt er adskilt fra den udøvende, saaledes at de ei kunne være forenede hos de samme Personer«, medens § 53 nøjes med at foreskrive, at »Den dømmende Myndighed skal være afsondret fra den udøvende efter Lovgivningens nærmere Bestemmelse« (de cursiverede Ord tilføjede). Ja, i samme Paragraf, § 40, hvor Monrad skriver, at »Første Kammer udvælger 2 og andet Kammer 3 lønnede Revisorer«, og hvor Tallene derpaa er blyantsrettede til henholdsvis 1 og 2, kombineres de to Redaktioner saaledes, at andet Kammer beholder sine 3 Revisorer, medens første Kammer kun faar Ret til at »udnævne« 1 Revisor. Her foreligger dog maaske snarere en Skrivefejl, ligesom naar der i det flgd. staar, at de reviderede Regnskaber forelægges en af begge Kamrene udvalgt Kommission »til Revision« i Stedet for: til Decision.

¹ Hermed er naturligvis ikke sagt, at Monrad fra nu af gaar ud af Sagaen. De to Mænd har vel tværtimod arbejdet nøje sammen. Et Vidnesbyrd herom findes i en Oplysning om Udkastets Tilblivelsessted, som Bille har givet i sin Levnedstegning af L. N. Hvidt (Biogr. Lex. VIII S. 203) »Grundlovsudkastet forfattedes væsentlig i hans Arbejdsværelse af ham, Monrad og Lehmann.« Et skyldigt Hensyn til Værten har ganske vist her anbragt Hvidt uforholdsmæssigt langt fremme, og »væsentlig« er saa meget sagt, men det er jo sandsynligt, at Monrad og Lehmann oftere har begivet sig til Kronprinsessegade 28 for at drøfte Sagen med deres aldersstegne Kollega i hans Hjem.

² Jeg har ikke kunnet modstaa Fristelsen til i denne Forbindelse at gengive et Brev (Jul. Clausen: Anf. V. 170), i hvilket Monrad en halv Snes Aar senere har givet et smukt Udtryk for det Venskab, han nærede for Lehmann. Han skriver dér: »Under vort lange politiske Liv har jeg truffet paa saa saare mange, der væsentlig have tænkt paa deres egne

mann er gaaet til Arbejdet med Lyst og Energi, derom vidner hans Udkast klart nok. Man har Følelsen af, at han har taget fat, som om man først nu skulde rigtig til at begynde, og stundom kunde en Rettelse uden Skade have været sparet¹.

I Marginen af St.-U. har Lehmann ud for Overskriften »Oversigt over de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enigt m. H. t. en Forfatningslov« skrevet: »Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig«. Ja, i Danmarks Riges Forfatning skulde Tonen være hjemlig fra først til sidst, og det har ligget Lehmann stærkt paa Sinde, at Sproget blev fyndigt og klangfuldt. Stundom kan man maaske nok finde, at hans Søgen efter et kort og klart Udtryk for Tanken berøver ham Fodfæstet paa det jævne — Juristen træder vel stærkt frem, og han lægger ikke Baand paa sin Svaghed for Ordet »samme« —, men jævnsides hans Stræben efter Fasthed i Formen gaar dog tydeligt nok en ivrig Søgen efter danske Navne og Udtryk. Det kan ikke være andet, end at den stadige Omtale af »Kamrene«, »1ste Kammer« og »2det Kammer« lægger et Skær af noget fremmed over Monrads Udkast². Lehmann har da ogsaa fra første Færd

Interesser. Jeg har aldrig truffet paa nogen, der i den Grad som Du vidste at se bort fra alle personlige Hensyn. Jeg maa dog engang bevidne Dig dette, bevidne Dig, at min Højagtelse er lige saa stor som min Hengivenhed.«

¹ I Tilslutning til Fortegnelsen Side 449, Note 2, over de Bestemmelser i Monrads Udkast, som ikke genfindes i St.-U., nævner jeg, at Lehmann i sine Udkast yderligere udelader flgd. Paragraffer: § 29 om Ministeriernes Antal og Art, § 38 om Genvalg af Rigsdagsmænd, der befordres til et kgl. Embede (jfr. dog Tr.-U. § 49 b), § 59 a »Ingen kan mod sin Villie drages fra sit rette Værnething« og § 64 »Ingen Lov kan gives tilbagevirkende Kraft eller fortolkes autentisk.« — I denne Forbindelse kan tilføjes, at § 65 om Husundersøgelse og §§ 67—69 om Tiende-, Hoveri- og Fæsteafløsning (jfr. L. I § 67 og § 83) ikke findes i de efter L I flgd. Udkast. Se fremdeles S. 484 med Note 2 og 3.

² Naar der i Gengivelsen i Kriegers Dagbog tales om »den første Rigsdag« baade i § 30 i. f. og i § 39, er det en Fejlskrift for »den første Rigsforsamling«; smlgn. § 59, §§ 67—69 og § 76 b i. f. — Den grund-

været paa det rene med, at ved disse prægløse Navne kunde man ikke blive staaende. I sine Randbemærkninger skriver han ud for § 4 »Storthinget« og ud for § 32: »Storthinget bestaar af To Afdelinger, Folkethinget og Landstinget«. Der har altsaa været et Øjeblik, da han tænkte paa at give vor Folkerepresentation det Navn, som Nicolai Wergeland, Forfatteren til »Sandfærdig Beretning om Danmarks politiske Forbrydelser mod Norge« havde fundet til den norske — unægteligt et Resultat, der vilde have forbavset den bidske Ejdsvoldmand. Allerede i § 31 har Lehmann dog erstattet »Kamrene« med »Rigsdagen«, og i en Tilføjelse ud for § 43 retter han »Storthinget er ukrænkeligt« til: »Rigsdagen¹ er ukrænkelig«. Mange Navne og Udtryk, der er knyttet til Rigsdagen og dens Virksomhed, stammer ogsaa fra Orla Lehmann. Man ser i Randbemærkningerne, hvorledes han finder frem til Ordet Rigsdags-»Samling« efter at have vraget baade »Møde« og »Sammenkomst«². Junigrundlovens Udtryksmaade er her sikkert forud for den almindelige Sprogbrug, thi endnu i 1861 betegnes Samlingen i Rigsdagstidende som den »ordinaire Session«. Endnu dristigere har Lehmann været, naar han i sit første fuldstændige Udkast taler om, at Rigsdagen er »sat« i Stedet for »constitueret«; thi skønt Ordet »sætte« i denne Forbindelse støttes baade af Grundloven og Folketingets Forretningsorden, har det ikke den Dag i Dag vundet fuld Borgerret

lovgivende Rigsforsamling kalder Monrad, som nævnt, »Forfatningsforsamlingen« (§ 33, § 35 b og § 36).

¹ Der blev paa Rigsforsamlingen (se Forhandlingerne Sp. 3402—03, jfr. Sp. 3624) vistnok af Barfod med Støtte af Grundtvig stillet Ændringsforslag om at erstatte Ordet »Rigsdag« enten med »Folkething« eller med »Danething«; men intet af Forslagene kom under Forhandling.

² Se Tr. U. § 51, jfr. § 80. Derimod er det ikke lykkedes Lehmann, skønt han, saa vidt jeg kan se, har forsøgt derpaa, at faa tilsvarende Ændringer indført i Tr. U. § 24 og § 25. Her blev »Sammenkomster« (»Sammenkomst«) staaende lige til 1915. — Monrad har Sondringen mellem »ordentlige« og »overordentlige« Sammenkomster (§§ 19 og 79) fælles med den norske Grundlov (§§ 70 og 112).

i Rigsdagssproget. Den paagældende Bestemmelse (1ste Pkt. i § 41) lyder i sin Helhed saaledes: »Paa hver ordentlig Rigsdag, strax efter at samme er sat, fremlægger Finansministeren Forslag til Finansloven for det følgende Aar, indeholdende et Overslag over Statens Indtægter og Udgifter«. Her møder vi første Gang »Finansloven«; den er et »Overslag« — Lehmann forkaster »Budget« —, og som saadant bliver den fremlagt. Ordvalget er omhyggeligt, thi at det ikke er en Tilfældighed, naar Lehmann her siger »fremlægger«, kan man se af, at han har rettet »fremsætter« til: »fremlægger«. Det er derfor i god Overensstemmelse med hans Hensigt, naar Folketingets Formand ved Samlingens Begyndelse giver Ordet til Finansministeren, for at han kan »fremlægge« Finanslovsforslaget. Derimod har den Sprogbrug i Rigsdagstidende, hvorefter Regerings-Lovforslag »fremsættes«, men private Lovforslag »forelægges«, ikke Støtte i Grundloven. — Lige til 1918 valgte begge Ting foruden Formanden to saakaldte Viceformænd. Allerede i Monrads Udkast (§ 47) er »Præsident« og »Vicepræsident«, som vi kender fra Stænderforordningen, rettet til »Formand« og »Viceformand¹«, men Lehmann har villet videre. Dette »Vice« er faldet ham for Brystet, og han er kommet uden om det ved en Omskrivning, som stadig bruges i Grundloven, nemlig »den, der i hans Forfald skal føre Forsædet«. Hermed har han dog aabenbart ikke slaaet sig til Ro, thi i Marginen af Tr.-U. noterer han: »en eller flere Hjælpeformænd«. Nu bruges Betegnelsen »Næstformænd« i begge Ting. — »Forretningsorden« er ogsaa en Lehmannsk Nydannelse². Monrad har Regulativ, og herved er L. i første Omgang blevet staaende. Men saa prøver han i næste Udkast med »Forretningsordning« — aabenbart en Oversættelse af »Geschäftsordnung«. I L. III har han baade »For-

¹ Rettelsen er dog ikke ført igennem. I § 51 b (St. U. § 50) staaer uforandret »Præsidenten«. Dette kunde tyde paa, at Rettelsen skyldes en andens Initiativ.

² Ordet findes endnu ikke i 2den Udgave af Molbechs Ordbog (1859).

retningsorden« (§ 53) og »Forretningsordning« (§ 59), i Tr. U. har »Ordning« sejret, men i Rigsforsamlingen maa det vige for »Orden«.

Overalt er Lehmann paa Færde for at fjerne unødvendige Fremmedord. I Stedet for »Pluralitet« sætter han: »Flertal«, for »Petition«: »Andragende«; »suspendere« bliver i Foreningsparagraffen til: »foreløbigen forbyde«, »Autoriteter« bliver til: »Myndigheder« og »af almen Interesse« til: »almenvigtige« (begge Rettelser i Kommissionsparagraffen). »Diæter om Dagen« (en Pleonasme, Monrad har fælles med Stænderforordningens § 88) er ændret til: »et dagligt Vederlag«, Valglovens »urefunderet« erstattes med: »ikke tilbagebetalt«, og i det sidste Udkast til Paragraffen om den personlige Frihed er »Caution« rettet til: »Sikkerhed«. Men med en saadan Udrensning har han ikke villet nøjes. Ved en Sammenligning af Monrads foreløbige med Ministeriets endelige Udkast kan man vanskeligt værges sig mod Indtrykket af en gennemgaaende Omformning. Kun enkelte Paragraffer lader Lehmann urørte, nemlig de korte Bestemmelser om Kongens Myndighedsalder og om Værnepligten¹. Ellers mærkes hans Haand overalt; fra svag Berøring, f. Eks. i de to Paragraffer om Trosfrihed og religiøse Samfund, lige til fuldstændig Omkalfatring, f. Eks. af den Række Forskrifter, der er formet med Kongens Sygdom eller Død og Tronfølgerens Umyndighed for Øje, af Bestemmelserne om Skattebevilling og Statsrevision, og af Tilsagnet om Forsamlingsfrihed. Ogsaa Paragraffølgen er helt forandret. Skønt det nok er værd at følge Lehmanns ivrige Eftersporing af det rammende Udtryk, gaar jeg dog her forbi Eksemplerne, fordi Lehmann ved Affattelsen af de Paragraffer, hvortil han selv er Ophavsmand, tilstrækkeligt viser, hvor godt et Øre han har for Fynd og Klang.

Martsministeriets Grundlovsudkast rummer 80 Paragraf-

¹ Den sidste staar ogsaa i vor nuværende Grundlov Ord til andet, som Monrad har skrevet den. Af et tilføjet Spørgsmaalstegn kan man se, at han har været lidt betænkelig ved Ordet »vaabenfør«.

fer, hvoraf en halv Snes skyldes Orla Lehmanns Initiativ. Der er § 11 om Regentens¹ Edsaflæggelse og hans Myndighed, § 37 om Rigsdagens Ukrænkelighed, § 39, hvorefter Rigsdagsmændene ene er bundne ved deres Overbevisning, § 46 om Indfødsrets Meddelelse, § 48 om Rigsdagsmændenes Edsaflæggelse, § 49 om Bevarelse af Sæde i Landstinget trods Flytning til et andet Amt og § 55 om Forespørgsler til Ministrene. Endvidere i Afsnittet med de almindelige Bestemmelser § 70 om Fattighjælp, § 71 om fri Undervisning i Almueskolen og § 75 om militær Indskriden mod Opløb. Maaske ogsaa § 63 om Øvrighedsmyndighedens Grænser kan regnes med. Alle disse Bestemmelser findes i Lehmanns første fuldstændige Udkast og er dør betegnede som nye, og til alle paa nær to (§ 39 og § 55) findes Skizzer eller dog Antydninger enten i Randbemærkningerne i St.-U. (§§ 11, 37, 46, 48, 49 og 63) eller i det særlige Udkast med almindelige Bestemmelser, jfr. Fortegnelsen over disse, (§§ 70 og 71) eller begge Steder (§ 75). Jeg skal i det følgende gøre nogle Bemærkninger om de vigtigste af Paragrafferne, om deres Forudsætninger og Kilder og deres Omdannelse under Grundlovssagens Behandling.

Hovedkilden til § 37 er aabenbart den norske Grundlovs § 85, der lyder saaledes: »Den, der adlyder en Befaling, hvis Hensigt er at forstyrre Stortingets Frihed og Sikkerhed, gjør sig derved skyldig i Forræderie mod Fædrelandet.« Lehmann tager straks Befalingsgiveren med, og i L I former han derefter Bestemmelsen saaledes, som den Ord til andet findes i vor Grundlovs § 42: »Rigsdagen er ukrænkelig². Hvo, der antaster dens Sikkerhed og Frihed, hvo, der udsteder eller adlyder nogen dertil sigtende Befal-

¹ Navnet »Rigsforstander« blev indsat paa Rigsforsamlingen, ikke alene, »fordi det er et meget godt dansk Ord«, men særlig fordi »Ordet »Regent« er brugt kort før [§ 5] i en anden Betydning«. [Krieger].

² jfr. Art. 32, 1ste Pkt., i det ndfr. nævnte Udkast til den franske Forfatning af 1848: »Les représentants du peuple sont inviolables«.

ling, gjør sig skyldig i Højforræderie¹.« Ved det faste Anslag, det højtideligt truende »hvo«, Brugen af Præsens Participium og Fjernelsen af det overflødige »derved« virker Bestemmelsen umiddelbart langt stærkere end det norske Forbillede.

Fra § 39 kan man vist knytte en enkelt Forbindelse med Fortiden, nemlig til Stænderforordningens § 68, 2det Pkt., der ser saaledes ud: »Da han [ø: en Deputeret] i denne sin Virksomhed alene haver at rette sig efter sin samvittighedsfulde Overbeviisning om hvad der kan fremme det almindelige Vel, saa kan han ikke lade sig binde ved nogen Instrux af Vælgerne.« Her er væsentlig Lighed med 2det Pkt. i L I § 31²: »Han er kun bunden ved sin samvittighedsfulde Overbeviisning om, hvad der er Ret eller gavnligt for Staten, men ikke ved nogen Forskrift fra sine Vælgere.« Derimod tager Lehmann i Paragraffens 1ste Pkt. Afstand fra den Undtagelse, der er tilføjet i Stænderforordningen: »Dog kunne Valgdistrictets Beboere forlange, at han skal forelægge de Ansøgninger og Besværinger, som de maatte ønske at bringe for Stændernes Forsamling, og understøtte disse, for saa vidt det stemmer med hans Overbeviisning.« Med al Energi understreger han, at »Hver

¹ Ordet »Højforræderie« blev paa Rigsforsamlingen angrebet af Grundtvig og Barfod som udansk og af Ørsted, fordi »det slet ikke er noget lovbestemt Ord; det forekommer aldeles ikke i vort Lovsprog og meget sjældent i vort System«. Det betegner altsaa ikke i dansk Ret et bestemt Begreb, og hvis man overfører det i fremmede Lovgivninger brugelige Begreb, vil Straffen i mange Tilfælde blive uforholdsmæssig. — Krieger gør heroverfor gældende, at »det er en ny Forbrydelse, altsaa er det naturligt, at det criminalistiske Begreb ogsaa er nyt«, og Straffen vil blive fastsat i en ny Straffelov [jfr. Strfls. § 95] eller, indtil en saadan udkommer, af Domstolene. Barfods Ændringsforslag om at sætte »Landsforræderie« for »Højforræderie« kan Krieger ikke acceptere, da det første kun »er en særegen Art« af det sidste, og han finder det ligegyldigt, »om der i det tyske Sprog findes et Ord som Hochverrath, thi der kan ogsaa i andre Lande findes tilsvarende Ord, f. Ex. i det engelske Sprog high treason«.

² Paragraffen er flyttet og ændret noget, se samme Udkasts § 47.

Rigsdagsmand repræsenterer — ikke sine Vælgere eller sin Egn eller sin Stand — men hele det danske Folk.« En tilsvarende Bestemmelse kan man finde i tyske Forfatninger, f. Eks. i den württembergske Forfatning af 1819, § 155. Efter Formen at dømme har Lehmann dog maaske snarere haft sit Forbillede i Udkastet til den franske Forfatning af 1848, hvis Art. 30 lyder: »Les membres de l'Assemblée nationale sont les représentants non du département qui les nomme, mais de la France entière.« Dette Forsøg paa med Tretommersøm at slaa fast, at »efter Grundloven gives der i politisk Henseende kun een Stand, og det er den, at være dansk Statsborger«¹, er imidlertid strandet. I L II forsvinder den nævnte Indledning, og det øvrige beskæres saaledes, at der kun bliver den Rest tilbage, som nu er Grundlovens § 55 »Rigsdagsmændene er ene bundne ved deres Overbevisning og ikke ved nogen Forskrift af deres Vælgere.«

Naar jeg et Par Steder har talt om Udkastet til den franske Forfatning af 1848, som jeg ogsaa vil komme tilbage til, har jeg dermed sigtet til det af Nationalforsamlingens Forfatningsudvalg udarbejdede Forslag af 19. Juni, der er offentliggjort i *Le Moniteur universel* for 20. Juni 1848². Lehmann kom til Paris omkring Midten af Juni, og det er ret utænkeligt, at han, der gik sin »første Gang til Nationalforsamlingen umiddelbart efter« sin Ankomst³, ikke skulde have kendt — og vel ogsaa gemt — dette Forslag. Den franske Forfatning i sin endelige Skikkelse har han derimod ikke kunnet benytte, da den først blev vedtaget 4. November (Indledningen dog allerede 15. September).

Et af de Emner, der har optaget Orla Lehmann allermost, er Indfødsretsspørgsmaalet. Han har tænkt sig, at Grundloven, foruden at stille Kravet om Indfødsret som

¹ Orla Lehmann: Efterl. Skrifter IV 82.

² Et udførligt Uddrag er meddelt i »Fædrelandet« for 3. Juli 1848.

³ Orla Lehmann: Efterl. Skrifter II 55.

Betingelse for Adgang til Embeder og for Valgret og Valgbarhed, skulde indeholde Regler om Indfødsrets Erhvervelse (ved Fødsel, Naturalisation og Ægteskab) og om Indfødsrets Fortabelse¹, og at en »Lov om Indfødsretten«, indeholdende alle Enkeltheder vedrørende Indfødsrets Erhvervelse, Fortabelse og Retsvirkninger², skulde forelægges Rigsforsamlingen sammen med Forfatningen. Det statslige Begreb om Indfødte, som man gik ud fra i 1776, da »Indfødsretten« blev til, var jo nu sprængt. Den Gang kunde Tyge Rothe³ skrive: »Dobbelt Glæde har der været for Tænkeren iblant os. Først den Glæde over Begivenheden, hvilken han følte som god Mand og god Christiansk (det Ord staae her, for i Tanken at gjøre eet af det eene Folk, de Danske, Norske og Holsteenske⁴)« . . . og senere: »Først vilde Regenten høitideligen gjøre eet af os alle, os Dannemarks, Norges og Holsteens, det er Danne-Rigets Mennesker . . . ; det er Brødrene, hvilke skulle nyde den Arv tilhobe, og ingen Fremmed skal tilvende sig Lod af Arven«. Det var, som Lehmann har sagt i »Det gamle Mellemværende mellem Dansk og Tydsk«, en Følge af de den Gang herskende Begreber, at »man betragtede alle Kongen af Danmarks Undersaatter som Danske, og ansaa det for en patriotisk Pligt, ikke blot at elske Holstenerne som Brødre, men ogsaa at hade Svenskerne som Fjender«. Og nu! Ved den slesvig-holstenske Grundlov af 15. Septbr. 1848 sprænges den Bom, der ved »Indfødsretten« var sat for Indtrængen af »Sydlinge«. Ifølge Art. 8 b i denne »Staatsgrundgesetz für die Herzogthümer Schleswig-Holstein« skal tyske Statsborgere kunne faa slesvig-holstensk Statsborgerret allerede ved

¹ Se saaledes L I §§ 60—62.

² I det sidste Udkast, paa 12 Paragraffer, der er tilføjet i Tr. U., og hvori §§ 1—13 i det foregaaende Udkast paa i alt 21 Paragraffer er omordnede og tildels omformede, er Reglerne om Indfødsrettens Retsvirkninger dog ikke taget med saa lidt som nogle Bestemmelser om Fremmedes Retsstilling i Danmark.

³ Om Indfødsretten. (Kbh. 1777) 7 og 27.

⁴ Slesvigere og Holstenerne er slaet sammen under dette Navn.

at tage fast Bopæl i Landet, naar de opgiver deres særlige (particulære) Statsborgerret, medens Fremmede i Almindelighed skal naturaliseres ved Lov, og ifølge Art. 121 kan kun »Schleswig-Holsteinische und andere deutsche Staatsbürger« blive Statseembedsmænd. Til den anden Side slaar Lehmann Porten paa vid Gab for Nordmænd og Svenskere. Vel skal alle Udlændinge formelig naturaliseres, men af »vore nordiske Grander«, som Grundtvig kalder dem, kræves kun Ophold i 2 Aar (eller Bosættelse), af andre Fremmede i 10. I de senere Udkast hedder det mere almindeligt: »Andre end Norske og Svenske vil dansk Indfødsret kun under ganske særegne Omstændigheder« (eller lempeligere: »ordentligviis ikke«) »vorde tildeelt, forinden de i en Række af Aar have været bosatte her i Landet og dør eie fast Ejendom eller drive en betydelig borgerlig Næring«. — — Det blev jo imidlertid ikke til en ny Lov om Indfødsretten den Gang. I Rigsdagssamlingen 1850 udtalte Indenrigsminister Rosenørn særdeles diplomatisk, at Regeringen ikke har troet, »at det nærværende Øjeblik var et fuldkomment passende Tidspunkt at benytte« til et Forsøg paa »at ordne det hele Spørgsmaal om Indfødsretten ved en ny almindelig Lov«. Og Grundlovsudkastet optager foruden den gamle Indfødsretsvirkning: Adgang til Embeder, og den nye: Valgret og Valgbarhed, kun Naturalisationsbestemmelsen »Ingen Udlænding kan herefter erholde Indfødsret uden ved Lov«. De to sidste Ord er indsat i L II i Stedet for »at naturaliseres af Folketinget«, hvor Brodden mod Enevældens Naturalisationsbreve træder skarpere frem¹. Orla Lehmann har senere fortolket Udtrykket »ved Lov«, idet han hævder, at »Indfødsrets Meddelelse grundlovmæssigt skal skee ved særlig Lov«, og at »det altsaa vilde være grundlovsstridigt at binde Afgjørelsen til bestemte Lovregler«².

¹ I Grundlovsudvalget var der en Del Stemning for at lade den forenede Rigsdag meddele Indfødsret, men der blev ikke stillet Ændringsforslag herom.

² Landstingets Forhandlinger 1866—67 Sp. 376, jfr. Diskussionen

Da jeg i anden Sammenhæng vil komme nærmere ind paa Indfødsrettens Indhold og Ejendommeligheden ved de skiftende Tidens Naturalisationsbetingelser, skal jeg her blot tilføje et Par Ord om et Ændringsforslag, som Grundtvig stillede ved 2den Behandling, og hvis Tankegang er nær i Slægt med Lehmanns, om end det trækker Linierne nok saa kraftigt op, og Formen ikke skjuler sin Ophavsmand — det maa man indrømme Krieger, der elskværdigt undskyldende erklærede, at »det ligger nu i en original Naturs Ejendommelighed, at den giver slige Forslag et andet Stempel, end som Andre kunne vedkjende sig«. Ændringsforslaget lød saaledes: »Ingen Tydsker eller anden Udlænding kan faae dansk Indfødsret uden ved Lov, men Svenskere og Nordmænd skulle, ligesom Islændere og Færinger, agtes for Indfødte, naar de have fast Ophold i Riget.« Baade Form og Indhold blev kritiseret fra flere Sider. Saaledes fandt Ørsted det »saa meget mere paafaldende at optage en saadan Bestemmelse, som Svenske ikke have Indfødsret i Norge og Nordmænd i Sverrig. Vi skulde altsaa her betragte Svenske og Nordmænd som nærmere at henhøre til Danmark, end som de betragte sig selv indbyrdes«. Men til Trods herfor, og skønt man ikke kan slutte noget sikkert af Stemmetallene, fordi Afstemningen kom til at dreje sig om det formelle Spørgsmaal, om Forslaget skulde tages til Behandling i en ændret Skikkelse¹, hvori det var optaget først af Rée m. fl., senere af Gert Winther, tror jeg, Grundtvig bedømmer Stemningen rigtigt, naar han i et Brev til sine Sønner af 8. Juni 1849 skriver: »Det var jo ærgerligt, at Forslaget om den »Nordiske Indfødsret« fik en saa tosset Udgang, men at det nær var gaaet igiennem netop da jeg tog det tilbage og vel tildels netop derfor, var mig dog særdeles kiært . . . «.²

mellem Andræ og Lehmann Sp. 455—63, hvor Lehmann ender med at understrege Forskellen mellem Udtrykkene »ved Lov« og »ifølge Lov«.

¹ ∴: med Udeladelse af »Tydsker eller anden« og »ligesom Islændere og Færinger«. — Der blev afgivet 43 Stemmer for, 73 imod.

² Breve fra og til N. F. S. Grundtvig II 493.

I § 55 klinger atter Lehmanns Røst: »Enhver Rigsdagsmand kan i det Thing, hvortil han hører, med dettes Samtykke bringe ethvert offentligt Anliggende under Forhandling og derom æske Ministrenes Forklaring.« Paragraffen spænder i sin første Skikkelse noget videre, idet den omfatter Retten til at fremsætte Lovforslag; ogsaa Adgangen til at vedtage Adresser er ført herhen. Men efter at disse Dele er skilt ud, er Resten blevet staaende uændret (nu Grdls. § 61). Baade Interpellationsrettens¹ store Udstrækning: »ethvert offentligt Anliggende« og Kravet om Tingets Samtykke peger hen paa fransk Forbillede — 1848 var ogsaa et frugtbart Aar paa Interpellationer i Frankrig —, men Bestemmelsens Form er vist selvstændig.

Omvendt tror jeg, at det i de to Paragraffer om Fattighjælp og fri Undervisning i Folkeskolen netop er Formen, der er af fransk Oprindelse. Allerede i Monrads Udkast er det krævet, at »Enhver i Loven begrundet Indskrænkning i Retten til ved Arbejde at skaffe sig og sine Underhold skal fjernes«. Men det er interessant at se, i hvilken Forbindelse Lehmann indfletter dette Krav om fri Næring. Han fastslaar først positivt den Grundsætning: »Enhver er berettiget til ved sit Arbejde at finde Underhold for sig og Sine«². Derefter viser han — alt i samme Paragraf —, hvorledes denne Grundsætning skal gennemføres, nemlig ved foruden at aabne fri og lige Adgang til Arbejde at anerkende »physisk« og »aandig« Forsørgelsesberettigelse. »Enhver, som ikke ved sit Arbejde selv kan ernære sig og Sine«, kan »fordre nødtørftig Forsørgelse af det Offentlige, mod at dette erholder Raadighed over hans Arbeidskraft«,

¹ Lehmann kalder selv Paragraffen: »Interpellationer«.

² Naar der i Monrads Udkast efter de nys citerede Ord ved senere Rettelse er indføjet »i Henhold til denne Grundsætning«, maa derved vel være sigtet netop til den her gengivne Grundsætning, som jo imidlertid hos Monrad ikke er ligefrem udtalt, men er underforstaaet. Rettelsen bliver først forstaaelig, naar man forudsætter, at en direkte Udtalelse af et Princip har været paatænkt.

og »Enhver, som ikke kan betale for sine Børns Undervisning, kan fordre, at det Offentlige uden Vederlag skal forskaffe dem det Maal af Undervisning, som ydes i Almueskolerne, og som er det mindste, Enhver er pligtig til at lade sine Børn erholde«. Skulde denne Opstilling ikke danne en Parallel til Opstillingen i det franske Forfatningsudkast? Dette garanterer straks i Art. 2 Retten til Arbejde, der i Art. 7 forklares som Retten til at leve ved sit Arbejde¹; og i Art. 102 nævnes blandt »de væsentlige Garantier for Retten til Arbejde« først Arbejdets Frihed (»la liberté même du travail«), senere gratis Undervisning og til sidst store offentlige Arbejder, hvorved de arbejdsløse kan finde Beskæftigelse. Men i Realiteten er der aabenbart en Afvigelse paa dette sidste Punkt: Lehmann undgaar omhyggeligt alt, hvad der kan minde om Nationalværksteder². Han havde i Paris oplevet Nationalværkstedernes Lukning og været Vidne til Juniopstandens Forberedelse, og han vendte hjem med det stærkeste Indtryk af al dens Rædsel. Uden Tvivl har Lehmann da Gang paa Gang søgt at klare sin egen Stilling til Problemet om Retten til Arbejde, og optaget, som han har været af sine Tanker herom, overbevist om, at Regeringen letsindigt havde ladet Ilden ulme alt for længe, grebet af »den uundgaaelige, den forfærdelige Afgjørelse« — det er hans egne Ord —, er det faldet ham selvfølgelig, at der i Grundloven maatte tages klart Standpunkt til dette Spørgsmaal. I sin Skildring af den provisoriske Regerings Ansvar for Juniopstandens Udbrud³ dvæler Lehmann ved dens Proklamation af 25. Februar, i hvilken Regeringen paatog sig at sikre »l'existence de l'ouvrier par le travail«

¹ Le droit au travail est celui qu'a tout homme de vivre en travaillant.

² I »Den franske Revolution 1848« (Efterl. Skr. II, 13) taler L. om Forbedring af Folkets Kaar »ikke ved en socialistisk »organisation du travail«, men tvertimod ved at befri Industri og Handel for Regjeringens Formynderskab og Lovgivningens mange hæmmende Baand«.

³ Ibid. 36.

og »du travail à tous les citoyens«, og han betegner disse Udtryk som »tvetydige Fraser«. Han tilføjer: Skønt de »kunde modtage en Forklaring, der i Grunden ikke siger Andet, end hvad der findes f. Eks. i vor Fattiglovgivning, saa maatte de dog faa en meget farlig Betydning ved de forudgaaede Lærdomme og Agitationer, med hvilke man derigjennem vilde affinde sig«¹. Det er da formodentlig netop en saadan praktisk Forklaring af Retten til Arbejde, Lehmann har villet give — man lægge Mærke til, at der i 2det Stykke kun er Tale om arbejdsføre Personer —; thi Samfundets Pligt til at hjælpe de trængende var jo for længst fastslaaet i Lovgivning og Praksis, og 3die Stykke, om »aandig Forsørgelsesberettigelse« indeholder lige saa lidt noget nyt, idet endogsaa *alle* Forældre siden 1814 havde haft Ret til fri Undervisning for deres Børn. Da nu Paragraphen under Forhandlingerne i Ministeriet blev slaaet i 3 Stykker, kom de to Tilføjelser saaledes, løsrevne af deres oprindelige Sammenhæng, til at staa ret overflødige, og man kan roligt sige, at de paa Rigsforsamlingen fik en kølig Modtagelse. Justitsministeren (Bardenfleth) maatte frem for at forklare deres Tilblivelse. »Jeg tror ikke«, siger han i sin Redegørelse², »at det vil være afveien ved denne Lejlighed at gjøre opmærksom paa de Forhold, der bestode, da Grundlovsudkastet udarbejdedes, og som gjorde det saagodtsom nødvendigt, at de Forhold, der ere berørte i §§ 69—71, ikke kunde lades aldeles uberørte. Det var Arbejdsspørgsmaalet og Pauperismespørgsmaalet, der bevægede hele Europa i forrige Aar, og det turde vel næppe have ladet

¹ I et Brev fra Paris til »Fædrelandet«, der er gengivet i Bladets Nr. 174 for 7. Juli 1848, og som jeg antager, at Lehmann har skrevet, udtrykkes samme Tankegang nok saa klart og skarpt: »Arbejderne . . . kunne ikke tilfredsstilles ved Udførelsen af de fortvivlede Ideer om Arbejdsorganisation, og de ville saaledes let atter kunne benyttes af Urostifere. Man begynder nu at erkjende i Frankrig, at Opgaven er at fremkalde en fornuftig Fattigforsørgelse, at det er den eneste om end ufuldkomne Maade at komme dem til Hjælp, der ikke kunne erhverve det Fornødne«.

² Forhandlingerne paa Rigsforsamlingen Sp. 2613—14.

sig forsvare i en Grundlov, der udarbejdes i disse Tider, at lade disse Spørgsmaal uberørte, naar man overhovedet gik ind paa de Rettigheder, som i Grundloven i hiin Tid fandtes at burde tilstaaes Folket . . .«. Og naar der saa spørges om, hvorledes Grundlovsudkastet har løst den Opgave, der her var stillet, svarer Justitsministeren, at »med Hensyn til Retten til at arbejde, har det erklæret sig for, at der ikke kunde tilkomme Enhver en saadan Ret til Arbejde, som i forrige Aar vilde gjøre sig gjældende paa mange Steder. Man har derved villet antyde, at den rette Vei til at søge Spørgsmaalet om Arbejdets rette Fordeling opløst vilde være at formindske Indskrænkningerne i den frie Adgang til Arbejde og Erhverv, at hæve dem, saavidt Omstændighederne tillode det . . . Derfor har § 69 angivet den Vei, Regjeringen har anseet det rettest at følge i Henseende til Arbejdsspørgsmaalet. Dermed stod det da i nær Forbindelse at bestemme . . ., hvorledes man dog ikke skulde bortkaste den Arbejder, der ikke var i Stand til at erhverve det Fornødne til sig og sin Familie, hvorledes den Grundsætning skulde gennemføres, at de, der ikke kunne erhverve det Fornødne for sig og Familie, dog under visse Betingelser skulde være berettigede til at faae Hjælp af Staten. Og netop med Hensyn til den aandelige Uddannelse vilde man følge den samme Vei, som med Hensyn til Retten for den legemlige Underholdning . . .; derfor staae disse 3 Paragraffer i en meget nøie Forbindelse med hinanden, staae i et nøie Forhold til de Bevægelser, som gik igjennem Europa i forrige Aar paa den Tid, Udkastet blev affattet . . .«. — I Rigsforsamlingen forsvinder de sidste Spor af den oprindelige Forbindelse mellem de 3 Led: i Næringsfrihedsparagraffen erstattes »Adgang til Arbejde« med: »Adgang til Erhverv«, i Begyndelsen af Fattighjælpsparagraffen udgaar Ordene »ved sit Arbejde«, og Undervisningsparagraffen omformes saaledes, at den ikke taler om Forældrenes Krav paa fri Undervisning for deres Børn, men om Børnenes Ret til Undervisning, da

det, som det hedder i Betænkningen, »dog ikke er Forældrene, men Børnene selv, hvem den heromhandlede Ret vedkommer«!

Forbilledet for § 75 har Lehmann selv opgivet os. I St.-U. tilføjer han nemlig ud for § 65 (om Forsamlingsfrihed): »Militærmagt.riot-act«. Den norske Grundlov indeholder i § 99, 2det Stk., en tilsvarende Forskrift, men, saa vidt jeg kan se, har Lehmann formet sin Regel selvstændigt efter Grundtrækkene i den engelske riot-Lovgivning. Bestemmelsen er paa det første Trin ret udførlig: Magt anvendelse til Uordeners Undertrykkelse »tør« — dette er et af Lehmanns Yndlingsord — kun udøves af »saadanne, som paa en iøjnefaldende Maade ere betegnede som Politimyndighedens Udøvere, og kun efterat de trede Gange »i Kongens og Lovens Navn« have opfordret de Tilstedeværende til fredeligen at skilles ad, uden at dette er skeet¹«. Og »Militærmagt tør, naar den ikke selv er angreben, kun bruges udenfor de militaire Poster, naar den sædvanlige Politimagt er utilstrækkelig til at bevare den offentlige Fred, og kun efter skriftlig Opfordring af Stedets høieste Øvrighed²«. Ifølge tredje Punktum straffes uberettiget Voldsomhed³ af Politi eller Militær, som om Gerningen var udført

¹ Smlgn. §§ 17 og 18 i Frdn. af 5. Juli 1793 om en forbedret Politie-Indretning i København; jfr. Pl. af 7. Juni 1821 om Ordens Haandhævelse af Vagtecommandeuren.

² § 16 i Instrux for Københavns Magistrat af 28. Aug. 1795 paabød Magistraten, naar det i Tilfælde af Opløb blev nødvendigt at anvende »overordentlige Tvangsmidler«, at indfinde sig paa Raadstuen »for at kunne være Politimester og Stadshauptmand behielpelig med Raad og Daad, i Hensigt til de Forholdsregler, som . . . kan eragtes fornødne til at betrygge Borgersikkerheden.« Hvis Opløbet havde Præg af »overlagt Sammenrottelse eller Stempling«, skulde Overpræsidenten og to Medlemmer af Magistraten, der bar »Kongens Navn med Krone, hæftet paa Brystet, i et grønt Baand«, formane de tilstedeværende til at gaa rolig hjem under Advarsel om »den Uheld«, som rammer de ulydige, naar »Kongen sættes i den bedrøvelige Nødvendighed, at haandthæve den offentlige Sikkerhed med væbnet Haand imod Oprørere og Voldsmænd«.

³ Senere rettet til: »ubeføjet Overlast«.

af Privatmænd. Denne Garanti, som Lehmann har lagt Vægt paa — han har føjet den ind i Tr.-U. —, gled ud under Forhandlingerne i Statsraadet, og det øvrige blev trukket sammen til den velklingende, men lidt tynde Forskrift, som med et Par redaktionelle Smaaændringer nu er vor Grundlovs § 87: »Ved Opløb tør¹ den væbnede Magt, naar den ikke angribes, kun anvendes, efterat Mængden trede Gange »i Kongens og Lovens Navn« forgjæves er opfordret til at adskilles.«

I sin udførlige Anmeldelse af Fr. Stangs »Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovbestemte Ret«², hvor Lehmann slaar til Lyd for den nordiske Enhedstanke, kommer han ind paa det »ligesaa interessante som forviklede Spørgsmaal« om »Statsmagternes Collision«³. Han slutter sig dør til Stangs Opfattelse, at man ikke kan overlade til de enkelte Statsmagter »indbyrdes at bestemme Grændserne for deres Myndighed«, og udtaler, at der vel ikke bliver andet tilbage end at overlade det til disse selv at bedømme Grændsen for deres Myndighed. Dog skal en Beslutning kun være forbindende, saa længe den kan begrundes paa en fornuftigvis mulig Fortolkning af Grundloven, medens »Foranstaltninger, der ere saa aabenbar uforenelige med den grundlovbestemte Ret, at vedkommende Statsmagt maa antages forsættligen at ville sætte sig ud over det Retsforhold, hvori den ved Grundl. er stillet til Folket og de øvrige Statsmagter«, maa anses for en Nullitet. Principielt hævdes altsaa Sætningen om, at enhver Gren af Statsmagten med endelig Virkning afgør sin egen Kompetence, men dens Gyldighed er dog begrænset ved Tilføjelsen om, at aabenbart grundlovstridige Foranstaltninger er ugyldige. Den opstillede Forskel er kun gra-

¹ Dette Ord blev ændret til »maa«; thi, som Ordføreren bemærkede, »det kan meget vel være, at den væbnede Magt *tør* indskride, men den maa ikke indskride«.

² Maanedsskrift for Literatur XII (1834) 289—360.

³ l. c. S. 352—55.

duel, siger Lehmann. »Den udelukker altsaa ikke al Vilkaarlighed, men den indskrænker den til et meget snevert Terrain, og nærmere vil man næppe kunne komme Sagen«. I 1848 tager han imidlertid et principielt modsat Udgangspunkt, i hvert Fald hvad Forholdet mellem den dømmende og den udøvende Myndighed angaar. Spiren til vor Grundlovs Bestemmelser om dette Emne er den S. 455 omtalte Oversættelse af § 24 i den belgiske Forfatning, der er tilføjet i Marginen af Monrads Udkast. Det første Punktum er senere ændret i to hurtigt nedskrevne Ny-Affattelser, hvoraf den ene er meddelt i Kriegers Dagbog¹, den anden — og sidste — lyder saaledes: »Enhver, der troer sig forurettet ved en Embedsmands Overskridelse af sin E[mbeds]-myndighed, kan faae det paakjendt ved Domstolene«. Det hele er imidlertid overstreget, og i selve St.-U. findes intet Spor af denne Regel. For saa vidt er det med Rette, naar Paragraffen om »Øvrighedsmyndighedens Grænser« i L I betegnes som ny. Traaden fra Monrads sidste Redaktion er dog taget op af Lehmann i en Tilføjelse i St.-U. — hvorledes denne Tilknytning nu end er foregaaet; han siger nemlig dèr: »Enhver, som anseer sig forurettet ved en Øvrighedshandling, kan faae dennes Lovlighed paakjendt ved Domstolene«. Det er da interessant at se, at Lehmann aabenbart har villet erstatte de videre Udtryk »Embedsmand« og »Embedsmyndighed« med det snævrere »Øvrighedshandling« — vel sagtens i Tilslutning til Ørsteds Udvikling af Øvrighedsbegrebet². I en anden Forbindelse udtaler Lehmann sin Opfattelse af Domstolenes Stilling til Øvrigheden i følgende Skizze³, hvor det ejendommelige ved Øvrighedsmyndighedens Forhold til Borgerne træder frem: »Enhver Retsdom skal angive de Grunde, hvorpaa den er

¹ § 60 2det Pkt.

² Haandbog III 8.

³ Findes paa det S. 450 nævnte løse Blad, der indeholder »almindelige Bestemmelser« m. m.

bygget. Ingen *Øvrighedsbefaling*¹ tør paaberaabes som Motiv, medmindre den er afgivet af den competente Øvrighed indenfor dens Berettigelses lovlige Grændser«. Og dertil er føjet: »ei heller nogen Lov, som ikke er forfatningsmæssigen gyldig«. Lehmann synes her at ville give Domstolene en videre Adgang til at bevogte Lovgivningsmagtens Grænser, end han tidligere vilde indrømme dem; men Tilføjelsen er sat i Parentes, og de følgende Udkast vedrører kun Forholdet til Øvrigheden. Ved Siden af Spørgsmaalet om »Øvrighedsmyndighedens Grænser« nævnes i L I og L II »Øvrighedshandlingers Lovlighed« som Genstand for Domstolenes Paakendelse; men disse Ord, der vel blot skulde give en almenfattelig Forklaring af det foregaaende juridiske Udtryk, er overstregede i L III, sikkert mod Lehmanns Ønske, thi han har atter føjet dem til i Tr. U. I øvrigt er der under Behandlingen i Statsraadet kun foretaget et Par sproglige Smaarettelser.

Foruden den Række Bestemmelser, jeg nu har gennemgaaet, og som altsaa alle — paa et Par Indfødsretsregler nær — er udformede i selvstændige Paragraffer, findes spredt i Grundloven Indskud og Tilføjelser, der skyldes Lehmanns Initiativ. Til disse hører det 2det Stykke i vor nuværende Grundlovs § 78 om særskilt Indankning af Fængslingskendelser. Kravet i § 80 om Lovhjemmel for Ekspropriation er ligeledes stillet af Lehmann. Atter og atter prøver han her sin Form; i L II har han skarpt betonet, at Afgørelsen af det Spørgsmaal, om Almenvellet kræver Ejendomsafstaaelse, ene tilkommer Lovgivningsmagten; Ekspropriationsbetingelsen lyder ligefrem paa, at »Loven erklærer, at Almenvellet kræver det«. Ministeriet har øjensynlig ogsaa nøje overvejet, hvorledes den anden Ekspropriationsbetingelse, vedrørende Erstatningen for den afstaaede Ejendom, bedst kunde formes. Monrad siger først ligesom Plakaten af 31. Juli 1801, at Erstatningen skal være »fuldkommen«; men dette Ord er rettet til »fuld«. Hermed har

¹ Udhævet af mig.

man dog ikke villet slaa sig til Ro: i L III søger man videre til »retfærdig« og er saa endelig havnet i »tilsvarende«. Denne Betegnelse tilfredsstillede imidlertid ikke Grundlovsudvalget, som foretrak Udtrykket »fuldstændig«. — Umuligt er det vel heller ikke, at der kan være en eller anden Forbindelse mellem vor Grundlovs § 55, 2det Stk., og følgende Tilskrift af Lehmann i St.-U.: »Ingen Embedsmand behøver Regjeringens Samtykke for at vælges eller modtage Valget, men afgiver, for den Tid, han er tilstede ved Storthinget, Halvdelen af sine Embedsindtægter til den, som Regjeringen midlertidigen constituerer i hans Embede«. Ganske vist er hverken denne Bestemmelse eller Monrads Forskrift om Genvalg af Rigsdagsmænd, der befordres til et kgl. Embede eller forflyttes, (jfr. Grdls. § 57, 2det Stk.) gaaet over i de følgende Udkast¹, men begge Forslag dukker op paa ny i Grundlovsudvalget i en Form, hvor man dog synes, man skulde genkende dem, selv om hele Slutningen af den Lehmannske Skizze er skaaret bort. — Paa lignende Maade er det gaaet med Forbudet mod Genindførelse af Censur. Ved § 71 har Monrad tilføjet: »Censur kan ikke indføres«. Lehmann gaar videre og siger nok saa skarpt: »Censur eller foreløbigt Politigjennemsyn tør aldrig indføres«. I alle de fuldstændige Udkast og i Regeringens Forslag er Forbudet forsvundet, men Rigsforsamlingen gendindsætter: »Censur og andre forebyggende Forholdsregler kan ingen Sinde paa ny indføres«.

I. I. Holten, der i 1863 var Konseilspræsidentens Sekretær, har i sine Erindringer² fortalt om Lehmanns Del i Novemberforfatningens Affattelse³. »Det var«, udtaler han

¹ Sidstnævnte Bestemmelse i lidt ændret Form har Lehmann dog tilføjet i Tr. U.

² I Dansk og ægyptisk Statstjeneste (1923) 114—115.

³ Paa Rigsarkivets Udstilling findes følgende Brev fra Lehmann til Krieger:

»Kjære Krieger.

Velkommen tilbage!

Vil De saa laane mig den norske Grundlov og En eller To af de

bl. a., »— jeg kan næsten sige selvfølgelig — Orla Lehmann, der var Forfatter til dette [første] Udkast« . . . »Fra det Øjeblik, da Lehmann (i 1861) traadte ind i Ministeriet, forefaldt der maaske ikke nogen Lejlighed, hvor et Aktstykke af Betydenhed skulde udstedes, uden at han fremkom med sit skriftlige Forslag. Men neppe hændte det nogensinde, at disse Forslag, der altid »holdt Ideens Fane højt«, blev endelig vedtagne; de gik ligesom Grundlovsudkastet i Halls Lomme, hvorefter de opstod i en mindre ideal Skikkelse, men mere afpassede efter denne tørre og kolde Verdens Behov« . . . »Det vilde have været af stor Interesse, om jeg havde kunnet faa fat paa og opbevare nogle af disse Forslag, altid affattede i Lehmanns bedaarende skjønne Sprog og beandede af hans varme Hjertes Glød, men altfor dristigt overspringende alle Mellembestemmelser«. Skønt denne Tegning af Lehmann som Lovgiver øjensynlig er udført med Sympati, er der alligevel en Skævhed i Billedet, fordi Holten — vistnok i Overensstemmelse med den traditionelle Opfattelse — for stærkt fremhæver et Træk, som, selv om det nok findes i Lehmanns Fysiognomi, ikke er saa skarpt fremtrædende, som Holten vil gøre det. Lehmann var nemlig ikke den upraktiske Idealist, der her er skildret. Selv om man ser bort fra hans vistnok fortrinlige Amtmandsgerning og ene holder sig til hans Lovgivervirksomhed, er der Vidnesbyrd nok herom. Jeg minder om den i Rigsdagens Historie vistnok enestaaende Hændelse, at et Tings Formand ved Slutningen af en Samling finder Anledning til at fremhæve det Arbejde, et enkelt Medlem har udført i Samlingens Løb. Dette skete i 1857, da Landstingets Formand i sin Slutningstale ikke kunde tilbageholde den Bemærkning, »at et af Thingets

bedst redigerede nyere tyske Forfatninger (Rigsforfatningen og den preussiske?) samt den belgiske Forfatning.

28. Aug. 1863.

Deres

Orla Lehmann.«

Medlemmer« — nemlig Lehmann — »har været Medlem af 10 Udvalg og ikke blot Medlem, men tillige Ordfører i dem alle, og vil det deraf fremgaa, hvorledes dette ene Medlem har udøvet en ganske særdeles Virksomhed og havt en overordentlig betydende Andel i de Afgjørelser, der i Thinget have fundet Sted«. Men der er maaske nok hos Lehmann en Tilbøjelighed til baade at tænke og udtrykke sig skematisk. Han holder af at slaa en Grundsætning fast og saa lade en Række praktiske Følgesætninger marchere frem paa Rad. Denne Opstillingsmaade, som Duvergier i sin Kommentar til den franske Forfatning af 4. Novbr. 1848 med Henblik paa Fortalen betegner som »le désespoir des jurisconsultes«, er der ogsaa Spor af i Lehmanns Grundlovsudkast. Jeg har omtalt hans Opstilling og Udvikling af Sætningen om Retten til Arbejde. Her er et andet Eksempel. Naar Adel, Rang o. s. v. skal afskaffes, maa der i Spidsen for dette Lovbud staa en Grundsætning om Borgernes Lighed, og Lehmann indleder da med i Almindelighed at udtale¹, at »Alle Statens Borgere ere lige for Loven og lige berettigede til i Forhold til deres Dyd og Dygtighed at beskikkes til offentlige Embeder«, en Udtalelse, der aabenbart er formet efter Art. 6, sidste Pkt. i »Menneskerettighedernes Erklæring«. Lehmann er i øvrigt enig med Monrad i, at Adel, Rang, Titler og civile Ordner skal afskaffes; men han har dog til at begynde med holdt Døren lidt paa Klem til Elefantordenen, der skal kunne »tildeles 12 Indlændinge, uden Hensyn til Stand eller Stilling«². Det er ogsaa Udtryk for hans systematiserende Tilbøjelighed, naar han ved Siden af Borgernes Rettigheder opstiller en Række Borgerpligter. Der er foruden Pligten til at deltage i Landets Forsvar Pligten til at deltage i »Fredsforsvaret«³; det vil simpelthen sige »paa Politimyndighedens særlige Op-

¹ L I § 81.

² Se Afstemningslisten i Monrads Udkast, endvidere løst Blad med almindelige Bestemmelser og Tilskriften til § 78 i Tr. U.

³ L I § 75.

fordring personligen at staa samme bi i Lovlighedens og Ordens Opretholdelse, naar den offentlige Fred er truet¹. Og der er Pligten til at udføre »offentlige Ombud med Hensyn til Kommunernes Forvaltning eller Rettens Pleje«². Nægtes kan det næppe heller, at Lehmann, hvis man tænker sig ham som Deltager i Nutidens Rigsdagsforhandlinger, en og anden Gang vilde have faaet Skyld for at være »højt oppe«. En Tanke som denne, at Lovforslag ikke blot skal kunne udgaa fra Kongen og fra Medlemmer af Rigsdagen³, men ogsaa — formodentlig med Forbillede i forskellige Schweizerforfatninger — fra »Statsborgere udenfor samme«⁴ synes saaledes at ligge lidt langt ude. Der er her ikke Tale om Folkeafstemning; Spørgsmaalet om, paa hvilken Maade dette Borgerinitiativ skulde virkeliggøres, er slet ikke berørt. Derimod har Kravet om »Petitionsfrihed«⁵ vel ligget i Luften den Gang, da det Bang-Ørstedeske Forslag ogsaa indeholder en Bestemmelse herom (Art. 37). Og naar Lehmann er inde paa Tanken om at skabe en af Rigsdagen eller rettere Folketinget ledet og kontrolleret Bank i Lighed med »Rikets Ständers Bank«, følger han egentlig blot en Vej, som Ørsted mange Aar i Forvejen havde peget paa. Under Forhandlingerne i Kancellikomiteen om Ständerforordningerne foreslog Ørsted nemlig, at Retten til at vælge Nationalbankens Bestyrelse skulde overdrages Ständerne, idet han gjorde gældende, at man i 1818 kun havde givet Bestyrelsen Ret til Selvsupplering, fordi Nationen den Gang savnede enhver Repræsentation⁶. Lehmanns Forslag, der er skizzeret i St.-U., er udformet i Tr. U., og det lyder saa-

¹ Smlgn. Politilove af 11. Febr. 1863 § 13 og 4. Febr. 1871 § 11.

² L I § 80.

³ Det kunde se ud, som om det skyldes en redaktionel Tilfældighed, at Initiativet efter det endelige Grundlovsudkast tilkommer selve Tinget. Lehmann taler i sine første Udkast stadig om »Rigsdagens Medlemmer«; jfr. L II § 38 med Tilføjelse.

⁴ L I § 38 med Tilføjelse.

⁵ Se Udkastet med almindelige Bestemmelser.

⁶ A. D. Jørgensen i det S. 451 Note 2 nævnte Skrift: 175.

ledes: »Folketinget vælger Bankrepræsentanterne, aarligen 3 paa 5 Aar. Bankrepræsentanterne skulle bestyre Banken overensstemmende med sammes Octroi, under Ansvar for Rigsretten. Bankregnskabet gjennemgaaes af Statsrevisorerne, som med deres Betænkning forelægge det for Folketinget. — Intet af alt dette blev imidlertid gennemført — hvilken »Lomme« de enkelte Forslag nu end er druknet i. Ikke engang et Forslag om Midler til at fjerne mulig opstaaede Uoverensstemmelser mellem Tingene — et Forslag, der vidner om, at Lehmann ikke trygt gav sig hen i Drømme om, at Tingene »altid vilde kunne tale sig til Rette med hinanden«¹ — fik tilstrækkelig Tilslutning, og Grundlovens Bestemmelser om Fællesudvalg blev indsat paa Rigsforsamlingen. Det paagældende Forslag, der findes i L I § 37 og L II § 44, gik ud paa, at Tingene »for at søge Overensstemmelse tilveiebragt mellem opstaaede Meningsforskjelligheder« kunde »nedsætte blandede Kommissioner eller endog sammentræde til fælleds Overveielse«. Ogsaa Muligheden for en Finanslovkonflikt har Lehmann regnet med. Af de højst forskellige Opfattelser af den finanslovgivende Myndighed, som han har givet Udtryk, kunde man i øvrigt fristes til at tro, at han har staaet noget tvivlende og usikker overfor dette Spørgsmaal, og at Sagen² heller ikke i Statsraadet er blevet behandlet til Bunds. I en Tilskrift ved § 39 i St.-U. nævnes dette Alternativ, at Budgettet for det følgende Aar forelægges for Folketinget, som efter at have behandlet det oversender det »tilligemed sine derom fattede Beslutninger« til Landstinget og »efter at have modtaget dets Bemærkninger« fatter den endelige Beslutning, *eller at* Budgettet straks forelægges for begge Ting, som hvert for sig fatter sine Beslutninger; de Punkter, hvorom de ikke er enige, afgøres saa »af det samlede

¹ Smlgn. »Under Junigrundloven« I 412.

² Om de Synspunkter i saa Henseende, der kom til Orde paa den grundlovgivende Rigsforsamling, se »Under Junigrundloven« I 413—14.

Storthing«¹. Og i Tr. U. opstilles følgende 3 Muligheder: at Folketinget alene behandler Finansloven, at Sagen behandles først i Folketinget, og at Landstinget kun kan antage eller forkaste, men ikke forandre Finansforslaget, og endelig at Sagen vel behandles først i Folketinget, men »de stridige Punkter« afgøres af den forenede Rigsdag.

Naar jeg i det foregaaende har søgt at give et Indtryk af Orla Lehmanns store Indsats i Grundlovsarbejdet, har jeg i det væsentlige kun bygget paa en Sammenligning af de opbevarede Grundlovsudkast. Man kunde maaske gaa et Skridt videre og spørge, om Lehmanns Indflydelse ikke ogsaa kan spores ad anden Vej, om han f. Eks. ikke i den Side 453, Note 1 omtalte Skrivelse til Conseilspræsidenten af 9. Juni 1848² har givet Monrad forskellige Impulser. Han udtaler sig der med al Tydelighed for Indførelse af Næringsfrihed³, Kommunernes Selvstyre⁴ og Retsplejens Omdannelse⁵ — herunder Adskillelse i det væsentlige fra Forvaltningen, Dommeres Uafsættelighed⁶, offentlig og mundtlig Procedure og Indførelse af Edsvorneretter⁷. Det

¹ I en væsentlig enslydende Redaktion af § 39 paa et af de løse Blade er tilføjet: »Kongens Samtykke?«.

² Original i Rigsarkivet, Genpart i Det kgl. Bibliotek.

³ »at en udstrakt Næringsfrihed vil blive udtalt i og snart vil vorde fremkaldt af en fri Forfatning, er en Selvfølge«.

⁴ »Der er imidlertid eet Punkt, med Hensyn til hvilket jeg ikke frygter nogen Modsigelse, og det er, at Bestyrelsen af Kommunen ... væsentligen bør overlades til Folkets egen Selvregjering«.

⁵ ... »Retspleien, der maaskee mere, end noget andet hos os trænger til en Omdannelse«.

⁶ »Alle Dommerne ere naturligviis uafsættelige«.

⁷ »Derimod tør det ikke betragtes som omtvisteligt, at de egentlig criminelle Sager skulle paakjendes af en Jury. Jeg veed vel, at de ældre Jurister, der i det Heele synes at staae i den besynderlige Formening, at vor nuværende Retsforfatning er fortræffelig, have mange Indvendinger paa rede Haand; men jeg veed ogsaa, at Spørgsmaalet i hele det civiliserede Europas Retsbevidsthed, Rets teori og Retspraxis i den Grad er en afgjort Sag, at det med en nærforestaaende constituerende Rigsforsamling, mod hvilken der haves ikke færre Indvendinger og Betænkkeligheder, ikke er Umagen værd — actam rem agere«.

er sikkert nok, at Monrad har læst denne Skrivelse, der cirkulerede blandt Statsraadets Medlemmer — det har vi hans Underskrift for —, og da den er kommet til ham fra Knuth, hvis Bemærkninger paa Skrivelsen er dateret 15. Juli¹, kunde det, naar man antager, at »Materiale til en Forfatning« er skrevet *inden* dette Tidspunkt², nok støtte Formodningen om en Paavirkning fra Lehmann, at baade Bestemmelsen om Næringsfrihed (§ 66 b), Kommunernes Selvstyre (§ 76 b) og den omfattende § 59 c »En Lov om Edsvorneretter og Dømsstolenes Indretning samt om Rettergangen vil blive forelagt den første Rigsforsamling« fremtræder som Margintilføjelser i det Monradske Udkast. Den Vej, der fører til denne Formodning, er jo imidlertid lidt bugtet, og Lehmanns store Indflydelse paa Grundlovsud-

¹ Der findes desuden interessante Udtalelser af Bardenfleth (2. Juli) og Bluhme (14. Juli) om deres Stilling til de i Skrivelsen rejste indgribende Spørgsmaal. Monrad, Hvidt, Tscherning, Zahrtmann og Moltke nøjes med at udtale, at de har læst Skrivelsen.

² Man har et Holdepunkt for Bedømmelsen af Udkastets Tilblivelstid i Indledningen til nævnte Skrivelse af 9. Juni 48. Her siger Lehmann nemlig: »Da jeg . . . ikke kan paatvivle, at Udarbejdelsen af et Forfatningsudkast, i hvilken Henseende jeg ikke skal foregribe det Conseilspræsidenten tilkommende Initiativ, meget snart vil vorde paabegyndt, saa skal jeg tillade mig at henlede Deres Ekscellences Opmærksomhed paa nogle Punkter, som vel dermed staae i nøie Forbindelse, men dog formentligen egne sig til selvstændig Behandling, nemlig Organisationen af Forvaltnings- og Retspleievæsenet og den dermed sammenhængende Districtsinddeling af Landet.« (Jfr. S. 451, Note 1). Den 9. Juni er der altsaa endnu ikke taget fat paa Udarbejdelsen af et Forfatningsudkast, men Lehmann kan ikke tvivle om, at det »meget snart« vil ske, og det er jo meget muligt, at Conseilspræsidenten har opfattet disse Ord som en Henstilling om nu at skride til Handling og saa har bedt det samme Tre-Mands-Udvalg, som havde udarbejdet Valglovsudkastet, om at gaa i Gang med Grundlovsudkastet. Hermed stemmer det, at Reinhardt (Anf. V. S. 173) bruger den Vending, at Lehmann efter sin Hjemkomst fra Paris — 10. Juli — deltog med Iver og Interesse i »at lægge den sidste Haand paa Udkastet til Grundloven«, hvis Udarbejdelse »allerede tidligere paa Aaret« var overdraget »et Udvalg af Ministeriet, bestaaende af Bardenfleth, Hvidt og Monrad«. Grundlovsarbejdet skulde altsaa være paabegyndt hen i Juni 1848.

kastet er saa tydelig og lige ud ad Landevejen, at man ikke behøver at ty til Konstruktioner. Baade han og Monrad har ogsaa med Sindsro kunnet se paa, at adskillige af de Bestemmelser, som de begge havde kæmpet for i Statsraadet — om Forbud mod Censur m. m., om Værn mod vilkaarlig Husundersøgelse, Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen, Domstolenes Nyordning og Indførelse af Nævninger¹ — gled ud af Udkastet — de tre sidstnævnte i den ellefte Time² og alle vel særlig paa Grund af Justitsministerens Modstand³ —, men blev optaget paa Rigsforsamlingen, hvorefter Æren for Initiativet er gledet over paa andre; Barfod staar saaledes som Ophavsmand til Censurforbudet, Grundtvig til Paabudet om Offentlighed og Mundtlighed i Retsplejen⁴. Men hvis Lehmann havde kunnet ane, at »Danmarks Riges Historie« end ikke vilde ofre et Ord paa hans Del i Danmarks Riges Grundlov, ja, oven i Købet vilde lade »Generalprokurøren (Algreen Ussing)« sætte den »i Stil«, saa tror jeg nok, det havde smertet ham. Det er højst sandsynligt, at man har gjort Brug af Generalprokurørens store juridiske Indsigt, og at han paa adskillige Punkter

¹ I et Brev af 14. Maj 1849 skriver Tscherning til Lehmann: »Deres Kæphest, Juryen, kommer for imorgen«. (Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer 129).

² Se S. 450, Note 1.

³ Jfr. Kriegers Dagbøger I 48. »Bardenfleth gjentog sine Indsigelser mod § 76, 79, 86 og § 91 ...; naar Grundloven sanctioneres, hvilket han ikke drister sig til at fraraade, vil han være nødsaget til at begjære sin Afsked«.

⁴ I det S. 468 Note 2 citerede Brev skriver Grundtvig: »Hvad jeg fik listet ind i Grundloven, som udgjør de to afskrevne Linier om »Offentlighed og Mundtlighed« vil vist nok, som de staaer, ei gjøre stort til at forbedre Retspleien, men det fornøier mig dog som et *godt Varsel*, da »Offentlighed og Mundtlighed« i det hele siger, hvad jeg har stridt for alle mine Dage, og det fornøier mig dobbelt, fordi jeg egentlig ligesaa lidt har listet som tvunget det ind, thi mod min Forventning faldt det egentlig ind som et uskyldigt Ord, hvormed man synes at ville stoppe Munden paa mig, naar jeg sagde, at *alle* mine Ændrings-Forslag til Grundloven var tabt bag af Dampvognen«.

har ydet sin gode Støtte. Men at han skulde have sat Grundlovsudkastet i Stil! Nej, Krieger, som vel er den indirekte Aarsag til denne Misforstaaelse¹, har sikkert selv følt og forstaaet, at Udkastet var et i Formen usædvanligt Værk², thi i Rigsforsamlingen er der taget paa det med nænsom Haand, og derfor har han som Hovedordfører Hovedæren.

¹ Jfr. Dagbøger I 26: »Bardenfleth, Hvidt og Monrad skulde med Ussing udarbejde Valglovsudkastet«.

² I Indledningen til 6 Artikler om »Grundloven«, som findes i »Fædrelandet« for 1848 Nr. 275, 276, 277, 279, 281 og 282, udtaler Forfatteren (Ploug?) sig med megen Anerkendelse om Udkastets Form. »Dette Udkast udmærker sig derhos i høi Grad saavel ved Klarhed og Korthed i Udtrykket, som ved en smuk afrundet Form, og ved en heldig Stræben efter at lade danske Ord afløse de hidtil brugte fremmede«.
